

Glasbeni avtomati iz Zbirke Sluga Pokrajinskega muzeja Ptuj-Ormož

Prispevek obravnava glasbene avtomate iz Zbirke Sluga, ki jo hrani Pokrajinski muzej Ptuj-Ormož. Avtorica se osredotoči na značilnosti mehanizmov in glasbenih zapisov pri treh eksponatih, sliki Napoleonova bitka (druga četrtina 19. stoletja), ki ima na zadnji strani vdolan mehanizem glasbenih valjev, glasbeni skrinjici švicarske delavnice Langdorff & Fils iz druge polovice 19. stoletja, prav tako z mehanizmom cilindričnih valjev, kot tretji predmet obravnave pa je glasbena skrinjica s kovinskimi ploščami iz konca 19. stoletja.

na zbirka umetnin zasebnega zbiralca in ljubitelja umetnosti Marka Sluge, ki predstavlja izvorno opremo meščanskih bivalnih prostorov 19. stoletja. Umetelno izdelano pohištvo salonov, spalnic in delovnih sob, slike s takrat modno tematiko ter stoječe in namizne ure, dopolnjuje vrsta drugih okrasnih in uporabnih predmetov, med katerimi so tudi glasbeni avtomati. Razgledano in premožno meščanstvo je med predmeti umetne obrti, ki so dopolnjevali udobje vsakdanjosti, zbiralo tudi raznovrstne glasbene avtomate, ki so se širše priljubili od sredine

*Napoleonova bitka, druga četrtina 19. st., Zbirka Sluga, PMPO, foto:
Nina Mertik.*

V Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož je ohranje-

¹ **Dr. Darja Koter**, Univerza v Ljubljani, Akademija za glasbo, Stari trg 34, 1000 Ljubljana.

18. stoletja in bili posebno razširjeni v času bidermajerja in do prvih desetletij prejšnjega stoletja. Izdelovanja avtomatov, ki je že od antičnih časov navduševalo številne znanstvenike, umetnike in rokodelce, je v času Mozarta polno zaživelo s tako imenovanimi »pojočimi ptički« in z »glasbenimi urami«, med katerimi so bile najpopularnejše ure s pojočo flavto. Sčasoma so uram dodajali mehanizme s cilindričnimi valji s kovinskimi peresci, kakršni so nekoliko kasneje značilni tudi za glasbene skrinjice. Z 19. stoletjem je nastopil čas, naklonjen optičnim iluzijam, kot so gibljive lutke in igrače, h katerim je sodil tudi glasbeni zvok. Med njimi najdemo tudi tako imenovane »gibljive slike« z različnimi motivi in s pogosto naslikano stolpno uro s kazalci. Te upodobitve so na prvi pogled »zgolj« slike krajin, žanrski ali drugi prizori iz vsakdanjega življenja, vendar ima poslikava tudi plastične, gibljive dele in delujočo uro, kar lahko aktiviramo s posebnim mehanizmom, pritrjenim na hrbtnem delu slike. Ko je ura bila ali igrala melodijo, so se hkrati premikale tudi figure oziroma določeni motivi slike.

Na takšne glasbene ure spominja tudi oljna slika iz muzejske Zbirke Sluga z naslovom *Napoleonova bitka* (avtor ni znan, druga četrtina 19. st., inv. št. ZS 48). Delo predstavlja Napoleona ob nekem bojnem pohodu, ko obdan z oficirji in moškimi v kmečki opravi z daljnogledom z vzpetine opazuje tabor svojih vojaških enot. Slika sicer nima motiva ure in ne premikajočih se motivov, vendar je na njeni hrbtni strani pritrjen urarsko natančen kovinski mehanizem z glavničasto lamelo in s cilindričnim valjem s kovinskimi peresci, ki se ob vrtenju aktivira in igra zvončkljajočo melodijo. Za takšne glasbene slike in druge glasbene avtomate s podobnim mehanizmom so običajno imeli več valjev z različnimi melodijami, ki so jih aktivirali s ključem in po želji tudi menjavali. Skladbe sicer niso prepoznane, vendar kažejo verno podobo mode tedanjega časa oziroma običajno sliko repertoarja

glasbenih avtomatov. Večina skladbic ima značaj ljudskih pesmi in plesov, rodoljubnih napevov in pogosto tudi popularnih opernih in operetnih melodij. Med priljubljenimi skladbami so tudi priredbe meščanskih plesov in koračnic.

Napoleonova bitka, druga četrtina 19. st., detajl z mehanizmom za navijanje, Zbirka Sluga, PMPO, foto:

Boris Farič.

Drugi primerek je glasbena skrinjica s cilindričnimi valji, katerih mehanizem je leta 1796 izumil Antoine Favre v Ženevi. V modo so prišle po letu 1825 v času bidermajerja in postale običajni del opreme meščanskih bivališč. Mehanizem glasbenih skrinjic je vpet v dokaj majhno leseno in furnirano skrinjico, ki služi kot resonator. Primerek iz Zbirke Sluga je izdelek priznane ženevske delavnice Langdorff & Fils (inv. št. ZS 10a). Tovrstni glasbeni avtomati so večinoma izdelani v švicarskih delavnicah, kar povezujemo s tamkajšnjim mojstrstvom

Glasbena skrinjica s cilindričnim valjem, Langdorff & Fils, ok. 1870, Zbirka Sluga, PMPO, foto: Nina Mertik.

Glasbena skrinjica s cilindričnim valjem, detajl z mehanizmom, foto: Nina Mertik.

Glasbena skrinjica s cilindričnim valjem, Langdorff & Fils, detajl: seznam skladb na cilindričnem valju, foto: Nina Mertik.

urarske obrti. Začetnik omenjene manufakture je David Landorff (1804–1873), ki je uspešno sodeloval z nekaterimi drugimi mojstri svojega okolja. Njegova delavnica, sčasoma so jo prevzeli sinovi, je imela največji uspeh od leta 1840 do 1870, po prelomu stoletja pa se je združila z dvema drugima uspešnima delavnicama.

Lesena skrinjica je obdana s furnirjem iz palisandra, na pokrovu pa ima značilno intarzijo, ki predstavlja tamburin, kastanjete in vrtnico. V notranjosti je mehanizem z glavničasto lamelo in s cilindričnim valjem s kovinskimi peresci, ki ga aktiviramo ali izklopimo s posebno ročico, podobno pa lahko izbiramo ponavljanje skladbe ali drugo melodijo. Na valju je namreč kar osem melodij. Na notranjosti pokrova je pritrjen listič z imenom delavnice in repertoarjem osmih skladb. Ročno izpisan seznam skladbic kaže na tirolski ljudski napjev (*Alpenblumen Tyrolienne*), arijo s švicarskimi motivi (naslov ni jasno čitljiv), značilen tirolski gorski odmev (*Schluchten-Echo Tyrolienne*), molitev švicarskega junaka Wilhelma Tella (*Wilhelm Tell, Gebet*), pesem z naslovom Slovo od Alp (*Ab-*

schied von der Alp), skladbico o kravji čredi (naslov ni jasno čitljiv), domoljubno pesem (naslov ni jasno čitljiv) in valček (*Lauterbacher Walzer*). Vse skladbice so melodične, kratke, prijetne za uho in skladne z okusom tedanjega meščanstva.

Zbirka Sluga vsebuje tudi glasbeno skrinjico z mehanizmom s kovinskimi diski oziroma ploščami (inv. št. ZS 6a), ki se je razvil okrog leta 1880 in predstavlja naslednjo stopnjo razvoja glasbenih avtomatov. Prav ta tip avtomatov vodi do vse večjih glasbenih skrinj in končno do izuma gramofona. Za njegovega izumitelja velja Paul Lochmann iz Leipziga, prvi modeli pa so se imenovali »Symphonium« in »Polyphon«. Njihova priljubljenost je kmalu spodbudila izdelovanje v Združenih državah Amerike, kjer je od konca 19. stoletja kot ena prvih delovala firma Regina Musical Box v New Jerseyu, posamezne podobne delavnice pa so vzniknile tudi drugod po Evropi.

Glasbena skrinjica s kovinskim diskom, konec 19. st., Zbirka Sluga, PMPO, foto: Nina Mertik.

Tako kot cilindrični avtomati imajo tudi ti glasbeni predmeti v svojem jedru glavničasto lamelo, nad katero pa je namesto cilindričnega valja pritrjen tanek kovinski disk z ustrezno melodiji razporejenimi majhnimi žeblički. Disk pritrdimo s posebno ročico in ga aktiviramo z navijalnim mehanizmom. H glasbeni skrinjici je sodil izbor več deset diskov z različnimi melodijami, ki se od starejših

bistveno ne razlikujejo. Ljudskim in domoljubnim napevom so proti izteku 19. stoletja dodajali vse več valčkov in drugih plesov ter opernih melodij. Predstavljena muzejska glasbena skrinjica ima tri-deset plošč, vendar razen ene izjeme, njihovi napevi po naslovih niso prepoznani, saj so zapisi na diskih izbrisani. Med vsemi prepoznamo le znano božično pesem *O Tannenbaum*. Glasbena skrinji-

Detajl: kolorirana risba z žanrskim prizorom, foto: Nina Mertik.

ca v kvadratni obliki in v premeru okrog trideset centimetrov je prav tako služila kot resonančno telo. Ohišje obdaja orehov furnir z intarziranimi linijami ob robovih, slogovno pa kaže, da je bila izdelana ob koncu 19. stoletja. Delavnica sicer ni prepoznana ali označena, vendar aludira na običajne izdelke širšega prostora nekdanjega nemškega prostora in avstrijskega cesarstva. Na notranji strani pokrova je pritrjena kolorirana risba z veselim žanrskim motivom in plesom otrok, kar kaže na to, da so podobne glasbene skrinjice starši kupovali otrokom za zabavo. Otroške glasbene skrinjice, ki so pogosto služile kot pripomočki za uspavanje, so običajne še danes.

Glasbeni avtomati so na začetku 20. stoletja izgubljali svojo vlogo, saj jih je nadomestil leta 1877 iznajdeni fonograf kot cilindrična naprava za zapisovanje zvoka, ki je iznajdba Tomasa Edisona. To napravo so Edisonovi nasledniki razvijali naprej, dokler ni na pragu 20. stoletja nastala

gramofonska plošča, ki je plod raziskovanja Emila Berlinerja (1851–1929), ki je bil rojen v Hanovru, večino izumov in njihovih izboljšav pa je uresničil v Združenih državah Amerike. Berliner velja za utemeljitelja največjih gramofonskih hiš v Berlinu, Londonu, Hanovru, Montrealu in drugod. Z njegovimi izumi je dobil glasbeni zapis nove oblike in postal resnična podoba v živo izvedenih glasbenih del. Danes je tudi desetletja priljubljeni gramofon že stvar preteklosti in del zgodovine glasbenih avtomatov. Prav zato je treba poskrbeti za ohranjanje tovrstnih naprav in gramofonskih plošč, sicer jih bomo z desetletji komajda poznali oziroma poslušali le v okviru glasbene dediščine muzejskih zbirk. Ormoški muzealci so s pomočjo radijskih tehnikov rekonstruirali melodije glasbenih avtomatov Zbirke Sluga in jih pretvorili v digitalno obliko, kar je vzoren primer oživljanja tovrstne glasbene dediščine, ki s tem ostaja živa in dostopna vsem muzejskim obiskovalcem.

Detajl: kovinski disk z ročico, povezano z navijalnim mehanizmom, foto: Brane Lamut.

Detajl: glavničasta lamela, nad katero namestimo kovinski disk, foto: Brane Lamut.

Ključne besede

Zbirka Sluga, glasbeni avtomat, glasbena skrinjica.

Literatura

- Antony Baines: The Oxford Companion to Musical Instruments, London: Oxford University Press, 1992.
- David Bowers: Encyclopedia of Automatic Musical Instruments, Vestal Press, 1997.
- Daniel Troquet: The Wonderland of Music Boxes and Automata, Ste-Croix: Les Editions du Cochet, 1989.

Povzetek

Prispevek predstavlja različne tipe glasbenih avtomatov iz Zbirke Sluga v Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož, ki so na ogled v ormoškem gradu. Izdelovanje avtomatov, ki je že od antičnih časov navduševalo številne znanstvenike, umetnike in rokodelce, je polno zaživelo v času Mozarta s tako imenovanimi »pojočimi ptički« in z »glasbenimi urami«, sčasoma pa so uram dodajali mehanizme s cilindričnimi valji s kovinskimi peresci, kakršni so v 19. stoletju značilni tudi za glasbene skrinjice s kovinskimi diski oziroma ploščami, ki se ob vrtenju aktivirajo in igrajo zvončkljajočo melodijo. Zbirka Sluga vsebuje tri glasbene avtomate, značilne za meščansko okolje 19. stoletja. Prva dva predstavljata oljna slika z naslovom Napoleonova bitka iz druge četrtine 19. stoletja, v katero so na hrbtni strani vgrajeni cilindrični valji, in lesena skrinjica priznane švicarske delavnice Langdorff & Fils iz druge polovice 19. stoletja z valjem z osmimi melodijami ljudskih, domoljubnih in umetnih skladb po meščanskem okusu. Tretji primerek je glasbena skrinjica neznane delavnice, kjer je namesto cilindričnega valja pritrjen tanek kovinski disk z majhnimi žeblički, ki so svojevrstni nosilci melodije. Po obliki in namenu spominja na otroške glasbene skrinjice, ki so pogosto služile kot pripomočki za uspavanje in so običajne še danes.